E1

TÜRKİYE V. TARIM EKONOMİSİ KONGRESİ

18 - 20 Eylül 2002

Erzurum

Türkiye Antepfıstığı Sektörünün Ekonometrik Analizi..... 388-394
Adem AKSOY, Tecer ATSAN, Fahri YAVUZ
Türkiye'nin Irak ve Suriye ile Olan Su Sorunu..... 395-401
Murat KÜLEKÇİ, Hediye KUMBASAROĞLU, Adem AKSOY
Tarımsal Dış Ticaret Politikalarının Klasik Refah Analizi: Türkiye Şeker Sektörü Örneği..... 402-409
Fahri YAVUZ, Mehmet TARAKCIOGLU, Ramazan ÇAKMAKCI
TARIMSAL YAYIM
UNDP Projelerinde Program Planlama İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarımsal Yayım Açısından Değerlendirilmesi..... 410-415
Ziya YURTTAŞ, Tecer ATSAN
Tarımsal Yayımda Yeni Yaklaşımlar ve Tarımsal Danışmanlık..... 416-420
İ.Bülent GÜRBÜZ, A. Orkun EROL
Dünya'da ve Türkiye'de Kırsal Turizm..... 421-425
İ. Bülent GÜRBÜZ, A.Orkun EROL, Orhan YAVUZ
Harran Ovası'nda Sebze Üretimi ve Tarımsal Yayım Sorunları..... 426-432
Yaşar AKTAŞ, A.Yıldız PAKYÜREK, Nurcan HACIALİBEYOĞLU
Kadının Kırsal Kalkınmadaki Yeri : GAP Örneği..... 433-439
Aygül FAZLIOĞLU
Mısır Üretiminin Kahramanmaraş'ta Benimsenmesi ve Yayılmasını Etkileyen Faktörler..... 440-448
İsmet BOZ, Cuma AKBAY, Enver ORHAN
Kırsal Kesimde Kadınlar Arası Yardımlaşma ve Bunu Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma (Niksar Ovası Örneği)..... 449-457
A. Ahmet YÜCER, Nurettin YILDIRAK
Misi Kırsal Kalkınma Projesi' nin Koşullu Değerleme Yöntemiyle Çevresel Etkilerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma..... 458-464
Serkan GÜRLÜK
Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye'de Ekolojik Tarım ve Danışmanlık Hizmetleri... 465-470
Orhan ÖZÇATALBAŞ
Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikası ve Yükümlülükleri..... 471-476
Bülent GÜLÇUBUK, Ertan KARABIYIK
Gıda Maddeleri Üretimi ve Tüketiminde Denetim Hizmetleri Etkinliğinin Değerlendirilmesi (Tokat İli Örneği)..... 477-481
A. Ahmet YÜCER
GENEL DEĞERLENDİRME
BASIN BİLDİRİSİ

Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi
18-20 Eylül 2002
Erzurum

Türkiye'nin Irak ve Suriye ile Olan Su Sorunu

Murat KÜLEKÇİ Hediye KUMBASAROĞLU Adem AKSOY

Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum.

faks: 442 236 0958
e-posta: mkulekci@atauni.edu.tr

ÖZET: Su, insanın yaşaması için gereken ihtiyaçlar arasında zaruri ihtiyaçlar grubunda yer aldığı için ekonomik olması yanında sosyal bir nitelik taşımaktadır ve bu durum, politik çıkarlar için kullanılmak suretiyle ülkeler arasında anlaşmazlığa yol açmaktadır. Su, canlıların yaşama, beslenme ve gelişmeleri için vazgeçilmez bir faktördür. Canlıların hayatlarını devam ettirmelerinde su, hayati bir önem taşımaktadır. Sanayileşmenin ve nüfusun artmasıyla suya olan ihtiyaç da hızlı bir şekilde artmaktadır. Büyük öneme sahip olan su, Türkiye'nin bu konuda komşularıyla arasında anlaşmazlık çıkmasına yol açmıştır. Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde barajlar yapmasıyla, Suriye ve Irak Türkiye'den yeterli su alamayacaklarını iddia etmişlerdir. Bu çalışmada, Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki su probleminin gerçek yüzü ortaya konulmuş ve olaya objektif bir açıdan bakılarak, sözkonusu ülkelerin iddialarının tutarlı olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Su problemi, Fırat ve Dicle nehirleri, Su Kanunu

The Water Problem Among Turkey, Iraq and Syria

ABSTRACT: Water is an essential among needs required for human life. So water contains both economics and social characteristic, and this situation causes hostility among countries. Water is a factor indispensible for living, growing and feeding of the living things. With industralization and growing of population, The water need has extremely increased. The water has a great importance and has been caused hostility among Turkey, Syria and Iraq. Syria and Iraq have claimed to be receiving inadequatewater from Turkey, since Turkey has built dms on Dicle and Fırat river. In this study, the water problem among Turkey, Iraq and Syria has been examined, and the nature of the problem was put forward.

Key words: Water Problem, Fırat and Dicle Rivers, The Water Law

GİRİŞ

Dünyada canlı yaşamının devamlılığı yönünden gerekli olan su, ekonomik ve sosyal gelişmeyi doğrudan etkilemekte ve çeşitli özellikleri nedeni ile de stratejik öneme sahip olan doğal kaynaklardan biri olarak tanımlanmaktadır (Özçelik ve Ark.,1999).

Birleşmiş milletlerce yapılan bir incelemeye göre; Dünyada 214 sınır oluşturan su tespit edilmiş olup, özellikle sınır aşan sulardan faydalanmada ülkeler arasında pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Ayrıca bir çok ülke hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği çeşitli su sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır.

Ortadoğu, su sorunlarının sürekli olarak ön plana çıkarıldığı ve üzerinde savaş senaryoları yazılan, karmaşık politik ve sosyal bir coğrafyaya sahiptir.

Türkiye, Suriye ve Irak, kaynağı Türkiye ve Suriye de bulunan sınır aşan önemli suların ortak kullanıcısıdırlar. Özellikle Türkiye'nin barajlar ve sulama tesisleri inşa etmeye başladığı tarihten beri, kendilerine yeterli miktarda su gelmeyeceği endişesine kapılarak, Türkiye'yi anlaşmaya zorlamışlardır. Oysa Türkiye her zaman anlaşma yapma taraftarı olmuş ve yapılan anlaşma şartlarına her zaman mutabık kalarak, yükümlülüklerini yerine getirmiştir.

Türkiye'nin Toprak ve Su Kaynakları

Türkiye'nin toplam arazi potansiyeli 77.797.123 ha'dır. Toplam arazi varlığının %35.6'sını işlenen araziler, %28'ini çayır-mer'a lar, %30,2'sini Orman, funda ve çayırlar, geriye kalan %6,2'lik kısmı ise yerleşim alanları, su yüzeyleri (göl ve baraj yüzeyleri) ve diğer arazilerden oluşmaktadır (TZOB, 1999).

Türkiye'nin su kaynakları esas olarak 26 havzadan elde edilmekte olup 193 milyar m^3'tür. Başlıca nehirleri Fırat, Dicle, Kızılırmak, Ceyhan, Seyhan, Küçük ve Büyük Menderes, Gediz, Ergene olup bu nehirlerin içinde yanlızca Dicle ve Fırat ülkenin toplam su kaynaklarının üçte birini teşkil etmektedir.

Türkiye'de 26 havzadaki yıllık yağış ortalaması 652,5 mm dir. DSİ ve diğer kuruluşlar tarafından yürütülen çalışmalar, yıllık yüzeysel su potansiyelinin 186 milyar m^3 olduğunu göstermiştir. Bu kaynağın teknik olarak tüketici amaçlarla kullanılabilecek kısmı 95 milyar m^3'tür. Ülkedeki yer altı su potansiyeli ise 12 milyar m^3/yıl dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Böylece Türkiye'nin kullanılabilir yer altı ve yer üstü su potansiyeli toplamı 107 milyar m^3'tür. Toplam yararlanılabilen suyun 14,3 milyar m^3/yıl lük kısmından içme

kullanma, sanayi ve tarımda yararlanılabilmektedir (http://www.dsi.gov.tr/toprak.htm).

Türkiye'de yaklaşık olarak işlenen 28 milyon ha arazinin teknik ve ekonomik açıdan 8,5 milyon ha'ı sulanabilecek durumdadır. 1993 yılı itibariyle sulanan arazilerimiz sulanabilecek arazilerimizin yaklaşık %48'ine eşittir. GAP'ın tamamlanmasıyla 1,7 milyon ha arazi daha sulanabilecektir. Böylece sulanan arazi miktarı 5,8 milyon ha olacaktır (http://www.dsi.gov.tr/toprak.htm).

Türkiye, Suriye ve Irak Arasında Sorun Teşkil Eden Sular

Erzurum yakınlarından doğan Fırat Nehri, Murat ve Karasu kollarının birleşim noktasından, Dicle Nehri'ne ulaşıncaya kadar yaklaşık 2.330 km. uzunluğundadır. Büyük ölçüde Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki karlarla beslenen Fırat Nehri'ne, Keban Barajı'nın altında iki önemli kol olan Tohma ve Göksu nehirleri katılmaktadır. Türk sınırını terkettiği noktada, 1937-1993 yıllarını kapsayan ölçümlere göre, Fırat Nehri'nin ortalama yıllık su miktarı 31.6 milyar m^3'tür. Suriye sınırları içinde Habur kolunu ve Türkiye'den gelen Sacır sularını alan Fırat Nehri'nin, Suriye ile Irak arasındaki sınırda yıllık su potansiyeli 35 milyar m^3'e ulaşmaktadır. Suriye'nin katkısı sadece 3,4 milyar m^3'tür. Irak topraklarından ise hiçbir katkı olmamaktadır. Belirtilen rakamlara göre, Fırat Nehri sularının yaklaşık % 90'nı Türkiye topraklarında, %10'u ise Suriye'de oluşmaktadır (Bilen, Ö., 1996).

Fırat Nehri'nde tespit edilen en yüksek akımlar, 1969 yılında 56.4 milyar m^3, 1988 yılında ise 57.7 milyar m^3 olmuştur. Bu değerler sırasıyla uzun yıllar ortalamasının % 178 ve % 183'üne tekabül etmektedir. Bir yıl içinde mevsimsel değişimler de çok büyük olup yüksek akımlar Nisan ve Mayıs aylarında, en düşük akımlar ise genelde Eylül ayında oluşmaktadır. Aylık değişimler, uzun dönem aylık ortalamaların % 530 ile % 16'sı arasında bir salınım göstermektedir.

Elazığ yakınlarında doğan Dicle Nehri, Fırat ile birleşinciye kadar yaklaşık 1840 km. yol katetmektedir. Türkiye sınırları içinde Batman, Ilısu, Botan ve Garzan gibi büyük sularla beslenen Dicle ana kolunun, Türkiye - Suriye sınırındaki Cizre akım rasat istasyonu verilerine göre, ortalama yıllık akım miktarı 16.2 milyar m^3 'tür. Dicle 30 km. kadar Türkiye-Suriye sınırını oluşturduktan sonra Irak'a girmektedir. Dicle'nin bir yan kolu durumunda olan ve kısa bir mesafe içerisinde Türkiye - Irak sınırını oluşturan Hezil suyu ile Hakkari'den doğan Büyük Zap suları ise, Irak topraklarında Dicle Nehri'ne birleşmekte ve Türkiye'nin toplam katkısı 21.3 milyar m^3'e ulaşmaktadır. Dicle Nehri'ne Irak içinde doğudaki Zagros dağlarından, çok sayıda su katılmaktadır. Bunların en önemlileri; Küçük Zap, Adhaym ve Diyala'dır. Belirtilen nehirlerin ve diğer suların Irak toprakları içinde Dicle'ye katkısı 31.4 milyar m^3'tür. Türkiye'den gelen 21.3 milyar m^3 ile birlikte, Dicle Nehri'nin Fırat'la birleşmeden önceki toplam su potansiyeli 52.7 milyar m^3 'e ulaşmaktadır.

Dicle Nehri akımları da, Fırat'a benzer şekilde, yıllar arasında ve mevsimsel olarak büyük değişimler göstermektedir. Nitekim, Dicle ana kolu üzerinde Suriye sınırında 1946-94 yılları arasında ortalama yıllık akım 16.2 milyar m^3 iken, 1973 yılında 9.6 milyar m^3 'e düşmüş (ortalamanın % 59'u); 1969 yılında ise 34.3 milyar m^3 'e, (ortalamanın % 212'ine) yükselmiştir. Belirtilen bu değişimlerin Türkiye'deki depolamalarla düzenlenmesinin yarattığı olumlu etkiler baş rol oynamaktadır.

Fırat ve Dicle taşkınları çok şiddetli olup, havzadaki tarımsal üretim yönünden yanlış zamanda meydana gelmektedir. Nisan-Haziran arasında oluşan taşkınlar, yaz mahsulleri için çok geç ve kışın ekilen mahsuller için ise çok erkendir. Diğer taraftan, ovalar çok düşük meyilli (1/26000), geçirimsiz bir toprak yapısına sahip olduğu için ve tabii drenaj eksikliği nedeniyle, su birikintileri ve tuzlanma meydana gelmektedir (Goldsmith, Hilyard,1984).

1946 yılı taşkınında, Irak'ta 90.650 km^2 alan su altında kalmış, büyük can ve mal kayıpları meydana gelmiştir. Diğer taraftan 1958-62 ve 1970-75 kurak periyotları Irak ve Suriye'de tarımsal üretimin büyük ölçüde düşmesine neden olmuştur (Naff, Matson, 1984). Tablo incelendiğinde Fırat Nehri'ne Türkiye'nin katkısı % 90, Suriye'nin % 10, Irak'ın ise sıfır; Dicle'ye Türkiye'nin katkısının % 40, Irak'ın % 60, Suriye'nin ise sıfır olduğu görülmektedir. Fırat ve Dicle'nin toplamı ele alındığı takdirde , Suriye'nin katkısı sadece %4'tür.

Tablo 2. Ortalama Yıllık Akımlar ve Kıyıdaş Ülkelerin Katkıları

Nehir	Ortalama Yıllık Akım	Ülkelerin Akıma Katkısı (Milyar m^3)		
		Türkiye	Suriye	Irak
Fırat	35,0	31,6 (%90)	3,4 (%10)	0,0
Dicle	52,7	21,3 (%40)	0,0	31,4 (%60)
Toplam	87,7	52,9 (%60)	3,4 (%4)	31,4 (%36)

1 Beaumont, P..1991, Ortadoğu'da Sınır Değiştiren Su Sorunları, Bilkent Universitesi, 2-3 Eylül 1991, s.12 , Ankara.
2 Kolar , J., Ortadoğu'da Su Kaynakları, Canadian Journal of Devolopment Studies, Special Issue, 1992 s. 108

Ürdün Nehri'ne Arap Ülkelerinin katkısının %77 olduğunu belirterek , suların bir kota sistemiyle İsrail ile bölüştürülmesine prensip olarak karşı çıkan Suriye (Naff T., Matson C.R.,1984 s.40), Fırat'a katkısı sadece %10 olmasına rağmen ve Türkiye Fırat Nehri sularının yaklaşık yarısını 1987 Protokolu ile Suriye ve Irak'a tahsis ettiği halde, bu tahsise itiraz etmektedir.

Uluslararası Hukuk Derneği'nin, suların hakça ve makul kullanımının saptanmasına ilişkin olarak belirttiği ilkeler arasında, kıyıdaş ülkelerin suların oluşumuna katkısı en önemli faktörlerden birisidir. Konu bu çerçevede değerlendirildiğinde, Arapların yaklaşımının ne derecede teknik verilerden uzak ve gerçek dışı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Suriye'nin, Amik Ovası'ndaki sulamaları engelleyen ve uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayan tutumu, Fırat ve Dicle nehirlerine ilişkin Türkiye'nin yaklaşımı ile karşılaştırılırsa aşağıdaki hususlar ortaya çıkmaktadır (Bilen, Ö., 1996):

– Türkiye 1987 protokolu ile Fırat Nehri sularının yaklaşık yarısını aşağı-kıyıdaş ülkelere bırakırken, Suriye Asi Nehri sularının tamamını kullanarak, bu nehirde aşağı-kıyıdaş ülke konumunda olan Türkiye'nin ihtiyaçlarını gözönünde bulundurmamaktadır.

– Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerinin hakça ve makul ölçüler içinde kullanımını sağlamak için Suriye ve Irak'la gerek teknik gerekse politik düzeyde çeşitli müzakereler yaptığı ve girişimlerde bulunduğu halde Suriye, Asi Nehri ile ilgili olarak Türkiye ile bir görüşme sürecini başlatmak istememektedir.

Türkiye'nin Fırat-Dicle Nehirleri Üzerinde Mevcut Projeleri ve Bu Nehirlerin Türkiye İçin Önemi: Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde çok sayıda projeleri vardır. Bu projelerin büyük bir kısmı faaliyete geçmiş durumdadır.

GAP, sulama ve enerji amaçlı, 7'si Fırat, 6'sı Dicle havzasında yer alan 13 proje demetinden oluşmaktadır. GAP ile Fırat, Dicle nehirleri ve kolları üzerinde 22 baraj ve 19 hidroelektrik santral yapımı öngörülmektedir. Sulamanın tam gelişmesiyle 1 696 713 ha alan sulu tarıma açılacak, toplam 7 476 MW hidroelektrik kurulu güç tesis edilecektir.Bu değer Türkiye'de mevcut hidroelektrik gücün %75'ine eşittir. GAP ile yılda 27 345 GWh hidroelektrik enerjisi üretilecektir. 1997 yılı değerleri ile yılda ulusal ekonomiye katkısı sulama faydası olarak 201,97 trilyon TL, enerji faydası olarak 190,96 trilyon TL olacaktır. GAP'ın tam gelişmesi ile meydana gelecek üretim artışlarında bazı ürünlerde Türkiye'de üretilenlerden daha fazla üretim gerçekleşecek ve tarımsal üretimde ikinci bir Türkiye yaratılmış olacaktır.

Bu nehirler üzerindeki projelerin tamamlanmasıyla bölgede işsizlik, bunun sonucu yoksulluk, cahilliğin neden olduğu terör bitecek. Yılda bir ürün alan çiftçiler üç ürün alacaklar, çiftçilerin gelir seviyesi yükselecek. Tarıma dayalı sanayi kuruluşları sağlanacak, halkın yaşam seviyesi yükselecek. Bölgede büyük bir canlılık yaşanacak. Bu projelerin tamamlanmasının yalnızca bölge değil tüm Türkiye fayda sağlayacaktır..

GAP'ın yıllık hidroelektrik enerjisi üretim potansiyeli Avrupa'nın toplam potansiyelinin %35'i mertebesindedir. Bu miktar Almanya, Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, Hırvatistan, İngiltere, İrlanda, İspanya, Lüksemburg, Macaristan, Portekiz, Romanya ve Yunanistan'ın hidroelektrik potansiyellerinden fazladır.

Tablo 3. Fırat ve Dicle Nehirleri Üzerinde Mevcut Olan Sulama ve Enerji Projeleri

Proje Durumu	Fırat Havzası Projeleri	Dicle Havzası Projeleri	Toplam
Potansiyel			
Kurulu Güç (MW)	5 313	2 172	7 485
Enerji Üretimi (GWh)	20 098	7 247	27 345
Sulama Alanı (ha)	1 113 193	601 824	1 715 017
Baraj Sayısı	14	8	22
HES Sayısı	11	8	19
İşletmede Olanlar			
Kurulu Güç (MW)	5061	204	5 261
Enerji Üretimi (GWh)	19 422	444	19 866
Sulama Alanı (ha)	125 330	-	125 330
Baraj Sayısı	6	3	9
HES Sayısı	4	2	6
İnşa Halinde Olanlar			
Kurulu Güç (MW)	50	198	248
Enerji Üretimi (GWh)	124	483	607
Sulama Alanı (ha)	86 636	61 772	148.408
Baraj Sayısı	1	-	1
HES Sayısı	1	1	2

Kaynak: www.dsi.gov.tr/trgap.htm

Suriye'nin Su Konusundaki İddiaları

1. Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki kurduğu barajlarla ileride kendilerinin sularını kesebileceği endişesi.

Türkiye bu barajları Suriye'ye karşı politik bir güç aracı olarak kullanmak amacıyla yapmamaktadır. Bu barajların Suriye ve Irak'a olumlu etkileri de vardır. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde inşa edilen barajların olumlu etkileri şu şekilde ifade edilebilir.

Fırat nehri üzerinde inşa edilen barajlardan özellikle elektrik enerjisi üretiminde kullanılanlar Fırat nehrinin su akışını düzenleyen bir hizmet görmektedirler. Fırat'ın debisi yaz aylarında 100 m^3/sn düzeyine düşebilirken, karların eridiği aylarda 7 bin m^3/sn'nin üzerine çıkabilmektedir. Bunun anlamı Türkiye'nin Fırat üzerine inşa ettiği barajların mevcut olmaması halinde, Suriye ve Irak'ın yaz aylarında su alamamaları, ilkbaharda ise su baskınına uğramalarıdır. Mesela 1989/91 yılları arasında kuraklık yaşanmasına rağmen Suriye ve Irak barajlarımız sayesinde düzenli olarak sularını almışlardır.

2. Türkiye'nin bıraktığı su miktarının yetersiz olduğu iddiası.

Türkiye'nin Atatürk barajında 8 tane türbini vardır. Bu türbinlerin her birinin çalışabilmesi için 200 m^3/sn suya ihtiyaç vardır. Bu türbinlerin minumum kapasitede en azından 3 tanesi çalışmak zorundadır. Dolayısıyla Türkiye 600 m^3/sn suyu mecburen bırakmaktadır.

Suriye'nin bırakılan su miktarını bahane edip kendi hatasını Türkiye'ye yüklemek istemektedir. Suriye'deki barajların yüksekliği 20 m kadardır. Bu barajlara alçak barajlar denilmektedir. Bu barajların su tutma seviyeleri düşük, kapladığı alan fazladır. Türkiye'deki herhangi bir barajla mukayese edildiğinde, tuttuğu su miktarı Türkiye'deki barajla aynı miktardadır. Ama tutulan su, Suriye'deki barajlarda daha fazla alana yayıldığı için buharlaşma miktarı Türkiye'deki barajlara göre 3 kat fazla olmaktadır. Suriye'de sulama kültürü de iyi değildir. Çiftçiler bilinçsizdir. Bu da su israfını artırmaktadır. Türkiye'de de sulama kültürü iyi değildir. Ama Türkiye'de sulama için suya daha az ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye ile Suriye arasındaki hava sıcaklık farklarından dolayı toprakta nem daha fazladır. Türkiye'de sulamaya daha geç başlanmaktadır (Mayıs-Haziran). Suriye'de ise Nisan ayında başlanmaktadır.

3. Fırat nehrinden bırakılan suyun kalitesiz olduğu iddiası.

Bu iddia da tamamen asılsız bir iddiadır. Fırat nehri suyunun kalitesiz olmasına imkan yoktur. Fırat nehrindeki sular, dağlardaki karın eriyerek barajlara getirdiği sulardır ve bunların kalitesi çok iyidir.

Suriye'ye bırakılan sular, uluslararası standartlara göre C1 S1 diye sınıflandırılan, kaliteli sulardır. Yalnızca sulamadan dönen sular vardır. Bu da suyun kalitesini bozacak miktarda değildir.

Uluslararası Hukuk ve Fırat-Dicle Havzası

Uluslararası su yollarının ulaşım dışı kullanımı konusundaki hukuk kuralları, henüz tam olarak oluşmuş değildir. Ancak 20. yüzyılın başlarından bu yana, önceleri bilimsel hukuk kuruluşları ve daha sonra da devletler arasında olmak üzere ilginin giderek arttığı görülmektedir. Sınır aşan suların kullanımına ilişkin gelişmelerin zaman içerisinde şekillenmesinde önemli rolü olan iki uç görüş bulunmaktadır Bilen, Ö., 1996).

Bunlardan Harmon Doktirini (absolute territorial sovereignty) olarak ifade edilen görüşe göre:

Devletler kendi topraklarından geçen sınır aşan sular üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir, hatta bu suyu tamamen kullanarak aşağı-kıyıdaş (mansap) ülkelerine hiç su bırakmayabilir.

Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasında sınır değiştiren bir su olan Rio Grande Nehri'nin kullanımına ilişkin uyuşmazlıkta, Amerikalı hukukçu Judson Harmon, devletlerin topraklarından geçen sularla ilgili hükümranlık haklarının mutlak olduğunu, sınırlama getirilemeyeceğini ve bu hususun uluslararası hukukun ana ilkesini teşkil ettiğini iddia etmiştir. Harmon doktrini, ABD ile Meksika arasında 1906 yılında imzalanan anlaşmaya hakim olmuştur. Nitekim anlaşmanın 4. maddesi aşağıdaki hususu belirtmektedir (Krishna R.,1970).

Varılan anlaşmaya göre bırakılan sular, Meksika tarafından söz konusu sulara ilişkin olarak yapılmış taleplerin Birleşik Devletler'ce tanındığı anlamını taşımamaktadır.

Bu maddeyi izleyen 5. madde de ise aşağıdaki ifadeler yer almıştır:

Rio Grande sularının anlaşmaya taraf olan Birleşik Devletler'ce çevrilmesi sonucunda, Meksika'daki toprak sahiplerinin maruz kalabileceği zararları gerekçe göstererek yapılacak talep ve iddiaların hukuki dayanağı bulunmadığı gibi, bu anlaşma ile genel bir ilke ve emsal olarak kabul edilmemektedir.

Harmon Doktiri'nine karşılık olarak, aşağı-kıyıdaş (mansap) ülkeleri, diğer bir uç görüş olarak sınır aşan suların doğal şartlarında yukarı-kıyıdaş (memba) ülkelerce hiçbir değişiklik yapılamayacağı (absolute teritorial integrity) tezi ortaya atılmıştır.

Bu görüşlerden birisi, aşağı kıyıdaş devletlerin, diğeri ise yukarı-kıyıdaş devletlerin, bu çok önemli doğal kaynaktan faydalanmalarını önlemekte olduğundan, zamanla ülkelerin iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşama istekleri geliştikçe, her iki radikal tezin de geçerliliği olmadığı, kıyıdaş ülkelerin (riparian countries) sudan yararlanma haklarının bulunduğu genel bir kabul görmüştür. Belirtilen iki görüşü uzlaştırmaya yönelik çabalar, özellikle 1950'li yıllardan itibaren yoğunlaşmış ve konu çeşitli

uluslararası toplantılarda ele alınmıştır. Söz konusu girişimlerden biri, resmi statüsü bulunmayan Uluslararası Hukuk Derneğin'ce (ILA) Helsinki'de 1966 yılında alınan ve hukuki bir bağlayıcılığı bulunmayan kararlardır.

Helsinki kuralları olarak da isimlendirilen bu kararlar, kıyıdaş ülkeler arasında sudan müşterek faydalanmada hakça ve makul kullanım (equitable and reasonable) kavramını ortaya koymuştur. Bu kavram, aşağı ve yukarı kıyıdaş ülkelerin sınır aşan sulardan makul ve hakça ölçüler içinde faydalanabileceklerini vurgulamaktadır. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir husus, hakça kullanım ilkesi, sudan eşit miktarlarda faydalanılması anlamını taşımamaktadır.

Helsinki kuralları, devletlerin yararlanma haklarının değerlendirilmesinde, aşağıda verilen bazı ölçütlerin, bunlarla sınırlı olmamak üzere gözönünde bulundurulabileceğini ifade etmektedir. İlgili öğeler (facteurs pertinents) şu hususları kapsamaktadır: (Caponera, D.A.,1985)

- Havzanın coğrafi durumu ve yüzölçümü,
- Ülkelerin suya katkısı,
- İklim şartları,
- Havza sularının mevcut kullanımları,
- Ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar,
- Havza sularına bağımlı nüfus,
- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal gereksinmelerine cevap verecek diğer seçeneklerin karşılaştırmalı maliyeti,
- Diğer doğal kaynaklar,
- Sulardan faydalanmada israf edilen miktar,
- Suların kullanımında doğabilecek sorunların giderilmesinde tazminat ödenebilme imkanı,
- Bir havza devletinin ihtiyaçlarının diğer havza devletine zarar vermeden karşılanabilme imkanı,

Helsinki toplantısından sonra 1970 yılında, uluslararası su yollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanılmasına ilişkin hukuku düzenlemek ve tedricen geliştirmek amacıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca, Devletler Hukuku Komisyonu görevlendirilmiştir. Adı geçen komisyon çalışmalarına ilişkin raporlar, 1974 yılından itibaren, her yıl Birleşmiş Milletler Altıncı Komisyonu'nda ve bu Komisyon'un tavsiye kararına uyarak, Genel Kurul'da bugüne kadar görüşülmüştür.

Komisyonun ortaya koyduğu taslak metinde, iki ana kavram göze çarpmaktadır.Taslak metnin 5. ve 7. maddelerinde yer alan kavramlar,

- Sınır aşan sulardan hakça ve makul (equitable and reasonable utilization) ölçüler içinde faydalanma ve,
- Kıyıdaş ülkelere önemli ölçüde zarar vermeme (obligation not to cause significant harm) ilkesine uyma olarak, özetlenebilir.

Yukarıda değinilen iki ilke, Harmon Doktrini ve sınır aşan suların doğal rejimlerinin değiştirilemiyeceği yönündeki iki uç görüşü uzlaştıran, temel bir uluslararası hukuk ilkesi olarak, genel bir onay görmüştür.

Suyun kullanımında havza ülkelerine önemli ölçüde zarar vermeme ilkesi, yukarı kıyıdaş ülkeler için olduğu kadar, aşağı-kıyıdaş ülkelerden Suriye ve Irak için de geçerlidir. Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu raportörlerinden Stephan C.McCafrey bu konuda aşağıdaki yorumu yapmıştır: (McCaffrey S.C., 1951)

Su kaynaklarını ilk önce geliştiren bir aşağı-kıyıdaş ülke, daha sonra yukarı-kıyıdaş ülke tarafından ele alınacak projeleri, kendisine zarar vereceğini iddia ederek engelleme hakkına sahip değildir. Sulardan hakça faydalanma ilkesi, böyle bir anlayışa cevaz vermemektedir. Kaynağın, aşağı-kıyıdaş ülkece önceden geliştirilmesi, sulardan faydalanma ve hakkaniyet esasına göre tahsisinde göz önünde bulundurulacak, pek çok faktörden sadece birisidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, kazanılmış (kadim) haklara uluslararası hukukça önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Bu unsurun pek çok öğe ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Sınır aşan sulara ait kazanılmış hakların geçerliliği çok tartışmalı olmakla birlikte, ayrıca bunun tesbitindeki imkansızlıklar da gayet açıktır. Son derece ilkel yöntemlerle sulama yapılan devirlere ilişkin taleplerde, bu kullanımlara esas olarak hangi tarihin başlangıç alınacağını saptamak imkansız bulunmaktadır. Ayrıca kadim sulamaların o zaman ki nüfus ve diğer imkânlar gözönüne alındığında, çok düşük seviyelerde olacağı ve yeni geliştirilecek sulama alanları ile mukayese edildiğinde, çok düşük seviyelerde kalacağı hususunun da dikkate alınması gerekmektedir. Bu konuda abartılarak ortaya konulacak rakamların bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Fırat ve Dicle Nehirlerindeki Suyun Tasarrufuyla İlgili Günümüze Kadar Yapılan Anlaşmalar

Türkiye-Suriye-Irak arasında sınırı aşan suları kapsayan birçok anlaşma yapılmıştır (Bilen, Ö., 1996). İlk uluslararası anlaşma Lozan Andlaşması'dır. Bu andlaşmanın 109. maddesinde Andlaşmanın imzalandığı tarihte yeni bir hudut çizilmesi yüzünden bir devletin su sistemi diğer bir devletin ülkesinde yapılacak işlere bağlı kaldığı için, bu ülkeler aralarında menfaatlarını muhafaza edecek bir anlaşma yapılması belirtilmektedir. Ancak bu güne kadar böyle bir anlaşma imzalanmamıştır.

Daha sonra 1946 yılında Türk-Irak Dostluk anlaşmasının 1 nolu protokolünde Fırat ve Dicle nehirleri ile kolları sularının düzene konması için, Türkiye'nin inşa edeceği tesisler her iki ülkenin yararına olacağı kabul edilmekte, Türkiye'nin inşa edeceği tesislerden, Irak'ı haberdar etmesi gereği belirtilmiştir.

Türkiye'nin, Fırat Nehri üzerinde Keban Barajı nı inşa etmeye karar vermesi üzerine, Türkiye-Irak-Suriye ilişkileri yeni hayat kazanmıştır. 1964'de her iki ülke ile ayrı ayrı protokoller imzalanmıştır. Protokollerde Türkiye, Keban barajını ilk doldurma işlemi sırasında 350 m^3/sn su bırakmayı kabul etmiştir. Bu husus Suriye tarafından kabul edilmiştir. Fakat Irak 350 m^3/sn'lik debiyi Mart-Nisan-Mayıs ayları için yetersiz bulmuş, bu değerin 800 m^3/sn olmasında ısrar etmiştir.

Daha sonra, finansman kuruluşlarıyla yapılan görüşmelerde, Irak'ın talebine Ağustos 1966 yılında alınan bir kararla biraz daha yaklaşılmış ve söz konusu aylarda bırakılacak su miktarı 450 m^3/sn ye çıkarılarak, Keban projesine kredi sağlanmıştır. Daha sonra, ülkeler arasındaki değişik protokollerle 1977'lere kadar gelinmiştir. Bu yıldan sonra, Fırat ve Dicle üzerinde Türkiye'nin yaptığı projeler birleştirilerek GAP haline dönüşmesi ve faaliyetlerin 83'lü yıllardan sonra hızlanmasıyla, bu nehirler üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakkını kabul etmeyen Suriye, Türkiye'nin suları ilerde tamamen kesebileceğini ileri sürmüştür. Bazı Arap ülkelerini de kendi tarafına çekmiş ve böylece Türkiye'ye karşı kullanabileceği bir başka unsur elde etmiştir. Ayrıca Suriye, GAP çerçevesinde yer alan projelerin finansmanlarının engellenmesi amacıyla, Arap ülkelerinden uluslararası bankalar ve finansman kuruluşları ile Arap ve İslam bankaları ve fonlarındaki etkinliklerini kullanmalarını ve Türkiye'ye karşı Arap dayanışmasının gösterilmesini istemiştir.

1987 protokolüne göre Türkiye, bu ülkelere 500 m^3/sn su vermeye taahhüt etmiştir. Irak ise bu suyun yeterli olmayacağını söylemiştir. Daha sonra da Türkiye'nin bıraktığı suyun bölüşümünde, iki ülke arasında sorun çıkmıştır. Bu sorunda 16 Nisan 1989'da Arap Liği nezaretinde, Türkiye'den bırakılan Fırat sularının %58'inin Irak'a, %42'sininde Suriye'de kalmak üzere paylaşılmasını öngören anlaşma yapılmıştır.

Türkiye'nin Atatürk Barajı'nda, su tutulması amacıyla Ocak 1990'da baraj kapaklarını kapatması, Suriye tarafından sun'i olarak yaratılan elektrik ve su kesintileri ile iç kamuoyuna yansıtılmıştır. Oysa, 23 Kasım 1989'dan, su tutma işleminin başladığı 13 Ocak 1990 tarihine kadar Türkiye, Suriye'ye ortalama saniyede 763 metreküp su bırakmış, baraj kapaklarının kapatıldığı 13 Ocak-13 Şubat 1990 tarihleri arasında da barajın mansabında bulunan nehir kollarından, su akıtmaya devam etmiştir. Bu suretle 23 Kasım 1989-23 Şubat 1990 döneminde Suriye'ye bırakılan su miktarında saniyede 509 metreküp'lük bir akış ortalaması sağlanmıştır.

Türkiye'nin iyi niyete dayalı bu jestini anlamak istemeyen Suriye ,,aynı dönemde, "Türkiye'nin Suriye'yi susuz ve elektriksiz bıraktığı" iddiaları ile uluslararası camiada taraftar kazanmaya çalışmıştır.

Silahlanmaya ve uluslararası terör örgütlerinin finansmanına milyarlarca dolar harcayan Suriye yönetimi, su teknolojisini geliştirmeye, su israfını önlemeye ve su rezervlerini arttırmaya yönelik yatırımlara kaynak yaratamamaktadır.

Ortadoğu'da ekonomik ve teknik alanlarda işbirliği tesis edilmesinin en önde gelen savunucularından olan Türkiye, Fırat ve Dicle suları'nın kullanımı konusunda üç aşamalı bir plan hazırlamış ve bunu komşularına önermiştir.

Türkiye, Irak ve Suriye'de Kişi Başına Düşen Yıllık Su Miktarı

Türkiye, su fazlasına sahip bir ülke değildir. Mevcut su kaynaklarının coğrafi dağılımındaki dengesizlik nedeniyle yakın bir gelecekte bu kaynakların ihtiyaçlarını karşılayamaması durumu sözkonusudur.

Parentez içindeki değerler, Türkiye için faydalanılabilir su potansiyeli olan 91 milyar m^3 yıllık su miktarı esas alınarak hesaplanmıştır. Fırat Nehri'nin tamamen, Dicle nehrinin ise büyük ölçüde düzenlendiği ve her iki ülkede topografik şartların, söz konusu suların ülke genelinde tarıma tahsisini mümkün kıldığı dikkate alınırsa; Suriye ve Irak'ta kullanılabilir su potansiyelinin, tüm su potansiyeline eşdeğer olduğu kabul edilebilir. Kişi başına su miktarı 1000 m^3 civarında ve altında olan ülkelerde önemli su sorunları ile karşılaşılacağı genelde kabul edilmektedir. Buna göre, her üç ülke de 2020 yıllında yaklaşık olarak aynı şartlara haiz olacaktır.

Tablo 1. Kişi Başına Düşen Ortlama Yıllk Su Miktarı (m^3)

Ülkeler	1990	2000	2010	2020
Türkiye	3223 (1611)	2703 (1351)	2326 (1163)	2002 (1000)
Suriye	1636	1177	880	760
Irak	2352	1848	1435	1062

Kaynak: Bilen, Ö., 1996, Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, TESAV Yayınları No: 10, Ankara.

Suriye yönetimi ise; Fırat Nehri ile ters konumda bulunan Asi Nehri üzerinde dilediği tasarrufu yapma hakkını kendisinde görmekte, özellikle tarım mevsiminde nehir suyunu tamamen keserek veya nehir suyuna kimyasal atık bırakarak başta "Amik Ovası" olmak üzere Hatay İli'nin tarım alanlarına büyük zararlar vermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kişi başına düşen yıllık su miktarına bakıldığında Türkiye su kaynakları bakımından zengin bir ülke olmadığı görülmektedir. Komşuları ile yaptığı anlaşma ve protokollere uyarak komşularına vermesi gereken suyu fazlası ile vermiştir. Türkiye, komşuları ile olan ilişkilerinde her zaman yapıcı olmuştur.

Buna rağmen Suriye, Türkiye'nin tüm iyi niyet girişimlerine karşılık, "sınır aşan suların her ülkenin göstereceği ihtiyaca göre bölüşümü" şeklinde, dünyada emsali olmayan yaklaşımında ısrarcı tutumunu sürdürmeye devam etmektedir.

Uluslararası hukuk açısından Türkiye'nin su kaynakları üzerinde kendi egemenliğini sınırlaması ve bu konuda yükümlülük altına girmesi söz konusu değildir.

Türkiye'nin, gerek stratejik konumu, gerekse Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal bakımdan kalkındırılmasına yönelik olumlu gelişmeler, ileride ülkeyi Ortadoğuda, söz sahibi bir konuma getirecektir. İşte bu olumlu gelişmeler Suriye ve Irak gibi komşuları rahatsız etmektedir. Bu amaçla Türkiye'yi Arap ve Dünya komuoyunda haksız göstermek amacı ile bu gibi senaryolarla, Türkiye'ye akacak finansman kaynaklarının önünün kesilmesi hedeflenmektedir.

Suriye'nin tehditlerine rağmen, Türkiye'nin komşularıyla yürütmek istediği karşılıklı iyi niyet ilişkileri çerçevesinde; 1987 yılında yapılan protokol gereğince, Suriye'ye saniyede en az 500 metreküp su vermeyi kabul etmiş ve bu tarihten günümüze kadar Türkiye, bu sözüne sadık kalmıştır.

KAYNAKLAR

Beaumont, P., (1991) Transboundary Water Disputes in the Middle East ,International Conference on Transboundary Waters in the Middle East: Prospects for Regional Cooperation, Bilkent University, Ankara, 2-3 September 1991, p.12.

Bilen, Ö., 1996, Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, TESAV Yayınları No: 10, Ankara

Caponera, D. A. (1985) Pattern of Cooperation in the International Water Law:Principles and Institutions, Natural Resources Journal, the University of New Mexico, School of Law Volume 25, pp.563-587

Özçelik, A., Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Turan, A., 1999, Türkiye'de Sulama İşletmeciliğinin Geliştirilmesi Yönünden Şebekelerin Birlik ve Kooperatiflere Devri ile Su Fiyatlandırılma Yöntemlerinin İyileştirilmesi Olanakları,Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Kolar , J.,(1992) Ortadoğu'da Su Kaynakları, Canadian Journal of Devolopment Studies, Special Issue, s.108

Krishna, R. (1970) Rivers and Basins in International Law, Background Documentation, FAO, Rome, pp.8-9.

McCaffrey, S.C. (1951) The Law of International Watercourses: Some Recent Developments and Unanswered Questions, Journal of International Law and Policy, Denver, pp.509

www.dsi.gov.tr/trgap.htm

www dsi.gov.tr/toprak.htm

Goldsmith, E. and Hilyard N. (1984) The Social and Environmental Effects of Large Dams, Sierra Club Books, San Francisco, pp.140-147-157-304

Naff, T. and R. C. Matson (1984) Water in the Middle East: Conflict and Cooperation, A Westview Replica Edition, London, pp.85-97.

Anonim, 1999, Zirai ve İktisadi Rapor 1997-1998, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.